

ДЕФІНІЦІЯ БЕЗПЕКИ В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Розглядаються проблеми правового закріплення категорії безпеки в Конституції України. Пропонується модель аналізу категорії безпеки в Конституції України. Розглядаються категорії екологічної та національної безпеки з точки зору закріплення їх у Конституції та моделювання юридичного функціонування даних категорій.

Ключові слова: конституційне право, конституційно-правова норма, безпека, екологічна безпека, державна політика національної безпеки.

Рассматриваются проблемы правового закрепления категории безопасности в Конституции Украины. Предлагается модель анализа категории безопасности в Конституции Украины. Рассматриваются категории экологической и национальной безопасности с точки зрения закрепления их в Конституции и моделирования юридического функционирования данных категорий.

Ключевые слова: конституционное право, конституционно правовая норма, безопасность, экологическая безопасность, государственная политика национальной безопасности.

In the article the problems of the legal fixing of category of safety are examined in Constitution of Ukraine. The model of analysis category of safety is offered in Constitution of Ukraine. The categories of ecological and national safety are examined from point of fixing them in Constitutions and designs of the legal functioning of these categories.

Key words: constitutional right, constitutionally legal norm, safety, ecological safety, public policy of national safety.

У сучасних умовах розбудови правової системи України, що базується на зміцненні гарантії прав людини і громадянина, важливим є піднесення на належний рівень правосвідомості й правової культури населення України з одночасним визначенням місця і ролі Конституції України в забезпеченні безпечного розвитку нації та протидії різноманітним загрозам в сучасному світі. Велике значення в реалізації цього процесу належить правовому вихованню, правовій освіті та науці. Без глибоких знань прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, чинного законодавства та місця і ролі категорії «безпека» при їх дотриманні стає неможливим входження України в світову спільноту та повна реалізація задекларованих прав і свобод.

Аналіз Конституції з позиції «людського виміру» дає підстави вважати, що вона повною мірою відповідає сучасним високим стандартам демократичної конституції. Конституція України становить значну соціальну цінність для людини, держави, суспільства. Вона в постгегелівській Україні легалізувала приватну власність, проголосила юридичні гарантії прав та свобод людини і громадянина, конституційно встановила поділ влади. Основний Закон України – Конституція України виходить з пріоритету прав людини, закріплює верховенство Конституції і пряму дію її норм, верховенство права, принцип народовладдя, ідеологічну, економічну і політичну різноманітність. В даному нормативному акті як вищому законодавчому акті країни зазначається категорія безпеки як основна передумова розвитку держави, нації, суспільства і людини.

У процесі розбудови незалежної Української держави, становлення конституційного ладу, створення Конституції України 1996 року вже набуто значного досвіду державно-правового розвитку в усіх аспектах. Але в свою чергу залиша-

ються деякі основні дефініції, які потребують відповідного наукового дослідження понятійного апарату, яким оперує наука конституційного права, та його роз'яснення. Однією із таких категорій виступає «безпека» як складова частина Конституції України¹. Незважаючи на вагомий науковий внесок у дослідження проблем адміністративного і правового регулювання категорії «безпека» такими вченими як І.С. Братков, В.А. Ліпкан, О.В.Копан, В.П.Столбовий, О.О. Лов'як, Г.П.Ситник, В.М.Олуйко, М.П. Вавринчук, В.О. Шамрай системний аналіз чинних джерел свідчить, що проблема категорії «безпека» в конституційному праві розглядається епізодично, без комплексного підходу і науково обґрунтованих висновків.

Конституційне право, на нашу думку, – провідна галузь національного права України. Конституційне право України слід розглядати як галузь права і законодавства, як науку і навчальну дисципліну, що має свій предмет і метод, характеризується особливими правовими нормами і відносинами та основними принципами правового регулювання.

Конституційне право України як галузь права і законодавства являє собою систему правових норм і нормативно-правових актів та інших джерел, що регулюють відносини, пов'язані з основами конституційного ладу, правового статусу особи, народовладдям, територіальним устроєм суспільства і держави. Через них забезпечується організаційна та функціональна єдність суспільства України як цілісної соціальної системи. При цьому закріплюються основи конституційного ладу України, загальні засади правового статусу людини і громадянина, територіальний устрій, система державних органів, основні положення і принципи організації місцевого самоврядування в Україні.

Отже, предметом конституційного права України є особливе коло суспільних відносин, що виникають у процесі організації та здійснення публічної влади в Україні, державної та місцевої (місцеве самоврядування). Ці відносини характеризуються певною специфікою, а саме: стосуються всіх найважливіших сфер життєдіяльності суспільства; виступають як базові в політичній, економічній, духовній, соціальній та інших сферах життя суспільства. Саме тому можна стверджувати, що структуру предмета конституційного права України складають: відносини політичного характеру (наприклад, форма правління, форма державного устрою); найважливіші економічні відносини (скажімо, регламентація існуючих форм власності та механізмів її захисту); відносини, що стосуються правового статусу людини і громадянина (громадянство, основні права, свободи, обов'язки та ступінь їх гарантованості з боку держави); відносини, що складаються в процесі реалізації права народу України на самовизначення і пов'язані з державно-територіальним устроєм України; відносини щодо організації та діяльності державного апарату України; відносини, які визначають діяльність органів місцевого самоврядування.

Отже, конституційно-правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані конституційно-правовими нормами, суб'єкти яких наділяються взаємними правами та обов'язками, згідно з котрими вони повинні функціонувати².

Відтак можна стверджувати, що вони мають специфічний, тільки їм притаманний зміст; характеризуються особливими суб'єктами, тобто певні їх учасники не можуть вступати в деякі інші види правовідносин. Такі відносини порівняно з іншими галузевими правовідносинами мають найбільш загальний характер та мають базові принципи.

До цих принципів відносять: верховенства права; верховенства і прямої дії

Конституції та законів у системі нормативно-правових актів; загальної демократії; політичного, економічного та ідеологічного плюралізму; поділу влади; гуманізму; пріоритетності норм і принципів міжнародного права порівняно з вітчизняним законодавством; державного та іншого гарантування прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, народовладдя, захисту суверенітету й територіальної цілісності України і т. д.

Конституційно-правова норма – це загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене чи санкціоноване державою з метою регулювання та охорони певних суспільних відносин, які становлять предмет конституційного права, їхніми специфічними ознаками є те, що вони: а) регулюють особливе, з огляду на його важливість, коло суспільних відносин, що безпосередньо стосується здійснення народовладдя; б) встановлюють порядок створення інших правових норм, який є обов'язковим для інших галузей права; в) мають вищу юридичну силу щодо інших правових норм; г) відрізняються особливою структурою в тому розумінні, що для них не є характерною тричленна структура (гіпотеза, диспозиція та санкція). Деякі конституційно-правові норми (норми-принципи, норми-декларації) взагалі мають лише диспозицію.

Метод конституційно-правового регулювання – це сукупність способів і засобів, з допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, що становлять предмет конституційного права. Він характеризується: найбільшою загальністю; максимально високим юридичним рівнем; імперативністю; універсальністю; доцільністю; поєднанням прямого й опосередкованого регулювання.

Відповідно до конституційно-правового регулювання існує наука конституційного права, її можна визначити як галузеву юридичну науку, що являє собою систему знань про конституційно-правові норми, відносини та інститути, конституційно-правове регулювання загалом. Предметом цієї науки є: власне галузь конституційного права; суспільні відносини, що підлягають конституційно-правовому регулюванню; історія (іноземна й вітчизняна) становлення галузі конституційного права. А джерелами науки конституційного права слід визнати: праці вітчизняних і закордонних учених, які безпосередньо чи опосередковано стосуються її проблем; правові акти (чинні й такі, що вже втратили чинність), які містять конституційно-правові норми. Наука конституційного права має і свої методи, основними з яких є логічний, історичний, порівняльний, системний, статистичний, структурно-функціональний і конкретно-соціологічний.

Всі вищерозглянуті складові частини науки конституційного права повинні слугувати відправною точкою при дослідженнях проблеми визначення дефініції «безпеки» як прикладного базисного поняття функціонування держави та людини в середовищі, що відрізняється підвищеними загрозами. При розгляді поняття безпеки в Конституції України ми використаємо логічний та структурно-функціональний методи. Базовими критеріями аналізу стануть наступні параметри: 1. Визначення галузі безпеки, що відображається в Конституції України; 2. Структурний вплив на розвиток суспільних відносин, що виражається в статті Конституції; 3. Правове значення даної категорії в правовому полі (ефект закріплення) 4. Причинно-наслідковий зв'язок між категорією та діяльністю органів виконавчої влади, що забезпечують виконання даної норми.

В статті 3 Конституції України визначається, що «людина, її життя і здоров'я... і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». В даній статті Конституції України зазначається базова галузь категорії безпека в право-

вому полі України, а саме безпека як відсутність загроз і небезпек для життя і здоров'я населення країни. Дана правова норма має пріоритетний вплив на розвиток суспільних відносин в Україні, оскільки визначає основні напрямлення діяльності всіх гілок влади в аспекті забезпечення безпеки окремих фізичних осіб від зовнішніх та внутрішніх загроз їх існуванню. В правовому полі дана стаття має вплив на всі нормативні акти, які повинні орієнтуватись на забезпечення режиму безпечного існування громадян та інших фізичних осіб на території України. Діяльність органів виконавчої влади повинна базуватись на даній нормі права, оскільки завдяки виконавчій владі фактично гарантується забезпечення режиму безпеки в суспільних та інших відносинах в Україні.

Стаття 16 Конституції України визначає, що «забезпечення екологічної безпеки... є обов'язком держави».

В системі правового поля визначається структура впливу державних органів влади на забезпечення режиму безпечного існування суспільства в природному середовищі.

Здорове навколишнє середовище – необхідна умова існування людини. Право на здорове середовище існування – одне з невід'ємних природних прав усіх громадян України. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятий у 1991 р., є основним законом при регулюванні суспільних відносин щодо охорони довкілля, забезпечення екологічних прав громадян України. Ефективність правової охорони природного середовища багато в чому залежить від стану законодавства про його охорону. Нерозробленість багатьох підзаконних актів Закону негативно позначається на його дієвості. Важливу роль тут відіграє гуманітарний аспект екологічної безпеки. В останні роки заклики до нової екологічної етики почали звучати в політичних колах промислових держав. Саме етика може сформувати уявлення про «екологічний імператив» – заборонену межу, переступати яку людство не має права ні за яких обставин, оскільки це означало б загибель і деградацію. Норми екологічної етики втілюють, акумулюють історичний досвід людства, є найважливішими духовними цінностями. Екологічну етику можна розглядати як засіб соціальної регуляції поведінки людей щодо природи. Дійова суть моралі передбачає єдність об'єктивного та суб'єктивного, свідомості та поведінки, спонукань, мотивів і дій людини.

Під деградацією довкілля розуміють трансформацію цілих екосистем або їх складових, наслідки яких справляють шкідливий вплив на економічні або демографічні умови життя, здоров'я населення незалежно від визнання ними цього факту. Виявами світової екологічної кризи є зміни, що загрожують життю людини і негативно впливають на розвиток суспільства, генетичний фонд, енергетичну, мінерально-сировинну та продовольчу забезпеченість, демографічні процеси, чистоту довкілля тощо. На їх тлі стрімко зростає число та масштаби дій міжнародних інституцій, правових актів та угод, покликаних регулювати питання природного середовища поряд із створенням низки міжнародних альянсів, екологічних рухів та організацій.

Навколишнє середовище стало предметом глобального обговорення у трьох аспектах. По-перше, очевидно, що перед людством окреслилася низка глобальних екологічних проблем, котрі стосуються кожного індивіда; ефективно їх вирішення можливе лише на основі співробітництва між усіма чи хоча б більшістю держав світу. Контроль за зміною клімату та викидами газу, що призводить до парникового ефекту; захист озонного шару; збереження біологічного різноманіття;

захист спеціальних регіонів, зокрема Антарктиди і Амазонки; раціональне використання морського дна і захист екстериторіальних вод є основними прикладами.

По-друге, масштаб багатьох регіональних чи локальних питань навколишнього середовища тепер загрожувє ширшими міжнародними наслідками: підриває економічну і соціальну основу бідніших держав, створює або посилює внутрішню або міждержавну напругу і конфлікти, стимулює збільшення потоків біженців.

Це призводить до третього, важливішого аспекта, який обумовлений складним взаємозв'язком між виникненням проблем навколишнього середовища і функціонуванням ефективної глобальної світової економіки. З одного боку, низка суперечливих справ щодо навколишнього середовища викликано багатством промислово розвинутих країн; ступенем, в якому це багатство було побудоване на високих і нестійких рівнях споживання енергії та виснаження природних ресурсів. З іншого боку, існує відомий зв'язок між бідністю, навантаженням населення та деградацією навколишнього середовища. Найбільшим регіоном, де гостро постали проблеми екологічної безпеки, припинення деградації довкілля, – це регіон країн, що розвиваються, проблеми яких поглиблюються швидким ростом населення і браком фінансів.

Конституційним підтвердженням важливості даної норми виступає стаття 50 Конституції України, в якій законодавець конкретизував направлення діяльності органів виконавчої влади в направленні дотримання режиму екологічної безпеки. В дані статті сказано: «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Відмінною рисою екологічної системи є вплив результатів виконання завдань бойової підготовки і бойових дій на екосистему, що вступає в протиріччя з проведенням природоохоронних заходів. В мирний час накопичення зброї масового ураження та звичайних боєприпасів, аварійні ситуації, пов'язані з її збереженням, транспортуванням і випробуванням створюють потенційну та фактичну загрозу навколишньому середовищу та людині. Характер забруднення природного середовища, що виникає внаслідок проведення заходів бойової підготовки, специфічний для його складових і обумовлюється особливостями застосування систем зброї і військової техніки та виконанням планів бойової підготовки.

Джерелами забруднення природного середовища військової екосистеми є: об'єкти комунально-побутового призначення; об'єкти забезпечення життєдіяльності; райони і місця проведення бойової підготовки; озброєння і військова техніка. Порушуючи природну рівновагу, об'єкти Збройних сил України негативно впливають на всі компоненти екологічних систем.

В статті 18 Конституції України «зовнішньополітична діяльність України на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва...».

Національні інтереси в даному аспекті – це визначальні потреби держави Україна, які співвідносяться з її базовими цінностями і виражаються у затвердженню Верховною Радою комплексі цілей.

В реальному житті сьогоденній Україні проблема національних інтересів ускладнена за рахунок традиційного розколу української національної ментальності за багатьма параметрами: політичним, економічним, соціальним, релігійним, етнічним і навіть географічним. При цьому не лише окремі політичні, соціальні чи регіональні угруповання, але й окремі інституції державного апарату сповідують власні інтереси, які не співпадають між собою, а в ряді випадків суперечать

одні одним. В цьому сенсі негомогенність нинішньої України, яка переживає перехідний етап свого розвитку, є більш глибокою, ніж у будь якої розвиненої європейської держави. Цю обставину враховано за рахунок закладення в основу визначення національних інтересів України перш за все положень Конституції України, а також так званих "вічних" цінностей, в основі яких лежать найзагальніші культурологічні і етнічні уявлення українського народу про добро і зло, щастя і благоденство, суспільний обов'язок і призначення людини тощо. Враховано також ряд параметрів внутрішнього (політична та екологічна система, соціокультурні особливості країни) і зовнішнього (міжнародне оточення, союзи, загрози) середовища.

В статті 92 Конституції України визначається, що виключно законами України визначаються основи національної безпеки.

Національна безпека – це рівень захищеності життєво-важливих інтересів, прав і свобод особи, життєво-важливих інтересів суспільства, держави та її довкілля від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Державна політика національної безпеки – це сукупність всіх складових (аспектів) державної політики, адже функціонування держави в межах кожного з них позначається на національній безпеці держави позитивно або негативно. Розглядати державну політику національної безпеки треба як ціле, не розкладаючи її на окремі складові.

З вищезазначеного можна зробити такі висновки: перше – конституційне право України є провідною галуззю права України, яка визначає базові засади функціонування категорії «безпека» в правовому полі; друге – категорія безпеки Конституції України знаходить своє відображення в декількох статтях, які регулюють екологічний, особистісний та загальнонаціональний напрям функціонування держави; третє – подальше вивчення категорії «безпеки» в конституційному праві дозволить визначити базові засади функціонування держави.

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – №30. – Ст. 141. 2. Конституційне право України: підруч. / За заг. ред. В.Л. Федоренка. – 2-ге вид. перероб. доопр. – К.: Алерта; КНТ: Центр учбової літератури. 2010. – 432 с.